

Komplex kifejezések temporális jelentésösszetevőjének változásai a középmagyar korban

Bende-Farkas Ágnes
MTA NyTI

Ebben a munkában két kifejezés változásait követjük nyomon és elemezzük.

1) Az *esmé*, *ismét* határozószó a mai magyar nyelvben az *újra* vagy a *megint* szinonimája. A kódexek korában és a középmagyarban *és még* ('és azután', 'emellett') jelentésben is használatos volt (azaz, a két szó külön-külön értelmeződhetett). Feltehetően az *és még*, 'és emellett' az eredeti jelentés, az 'újra' olvasat a két szó egy egységként való újraértelmezésének a következménye. A változás szükséges feltétele a *még/meg* partikula temporális jelentésösszetevője. Ennek a munkának egyik feladata rekonstruálni, hogy az eredetileg 'vissza' értelmezésű *még/még* hogyan válhatott ú.n. additív partikulává, és ebből hogyan vezethető le az *ismét* ú.n. repetitív olvasata ('János *ismét* elutazott Lyonba').

Segédhipotézis: feltételezzük, hogy ebben a korban az additív olvasatú *még/még* (l. mai magyar 'még egy kávé') nem 'társult' közvetlenül főnévi kifejezésekkel (mint a mai magyar 'János megivott még egy kávé' mondat esetében). A *még* átalakulása mondat- vagy eseménymódosítóból az *esmé* történetének újabb, különálló fejezete.

2) A kódexek korában a *mindazáltal* kifejezés elsődlegesen időhatározóként vagy propozicionális anaforaként működött, 'mindezen idő alatt', 'mindeközben', illetve 'mindezek ellenére' jelentéssel. Temporális használatának szükséges feltétele volt a megfelelő, temporális vagy propozicionális diskurzuselőzmény jelenléte. A középmagyar korban, többek között a Károli-bibliában vagy Károli Gáspár államelméleti munkájában a temporális olvasat mellett megtalálható a propozicionális anafora ('mindezek ellenére'); feltételezésünk szerint a propozicionális anafora az, amelyik (megengedő) kötőszóként értelmeződött újra. (Ugyanabban a szövegben a *mindazáltal* előfordulhatott egyik vagy másik értelmezésben, vagy éppen alulspecifikáltnan.) Ebben az esetben tehát egy anaforikus (mondat)határozó értelmeződött át megengedő/ellentétező kötőszóvá. Az átalakulás szükséges feltétele a *mindazáltal* anaforikus jellege: két mondat diskurzuszintű, pragmatikai kapcsolata alakult át szintaktikai viszonyvá. Ennek az átalakulásnak a velejárója lehetett a *mindazáltal* temporális dimenziójának a fölöslegessé válása.

A két esettanulmányt összevetve bepillantást nyerhetünk a szintaxis–szemantika interfész változásaira: az *esmé* esetében a kötőszó + partikula → adverbium változás a (szemantikai) újraértelmezés következménye, míg a *mind az által* esetében a jelentésváltozás követhette a szintaktikai átértelmezést.

PÉLDÁK

Esmég: És még, ezenfelül, megint csak:

- (1) . . . **Esmeg** hasonlatos menyeknek orzaga az kompolar emberhez . . . **Esmeg** hasonlatos menyeknek orzaga az tengherbe vetot varsahoz (Jordánszky k. 396)
- (2) Szent Palis azt mongia, hogy Istēben elonc, istenbē moszgunc, es istēben vagyunc. Es **esmeg** azt mongia, o benne allanac, es o altala mindenec. (Két könyv, 10.)

Esmég: ‘megint’:

- (3) az isten feiedelmet adot nekie de annac halala vtan **esmet** baluāt imat-tac. (Két könyv, 38.)

Mindazáltal, alulspecifikált:

- (4) úgy hordozott téged az Úr, a te Istened, a miképpen hordozza az ember az ő fiát, mind az egész úton, . . . **Mindazáltal** nem hívétek az Úrnak, a ti Isteneteknek. (Károli Bbl, Mózes V. 1: 31–32.)

Mindazáltal, alulspecifikált:

- (5) ott áldozad a te egészen égőáldozatodat, és ott cselekedjél mindent, a mit én parancsolok néked. **Mindazáltal** a te lelkednek teljes kívánsága szerint vághatsz barmot és ehétel húst, minden te kapuidon belől, . . . (Károl Bbl, Mózes V. 12: 14–15.)

FORRÁSOK

Jordánszky kódex. Elektronikus változat:

http://omagyarkorpusz.nytud.hu/documents/kodexek/JordK/3a/JordK_3a.txt

Károli-biblia: normalizált szöveg, forrása: mek.oszk.hu (*SZENT Biblia, az az Istenec O es Wy testamentumanac . . . szent könyvei. . .*; Vizsoly; 1590.)

Károli Gáspár: *KEET KO^e NYO^e MINDEN ORZAGOKNAC ES KYRALIOKNAC IO ES GONoz szerenczeiekne okairul. . .* Debrecen, 1563. (Digitalizáltan: mek.oszk.hu.)

VÁLOGATOTT JELENTÉSTANI SZAKIRODALOM

Eckardt, Regine 2006: *Meaning Change in Grammaticalization. An Enquiry into Semantic Reanalysis*. Oxford: Oxford University Press.

Krifka, Manfred 1999: Additive Particles under Stress. *SALT* 8.

Slade, Benjamin – Anikó Csirmaz 2017: *Anatomy of Hungarian Aspectual Particles*. ICSH konferenciaelőadás, Budapest.

Umbach, Carla 2012: Strategies of Additivity: German Additive *noch* compared to *auch*. *Lingua* 122 (15): 1843–1863.